

Засадничі принципи організації процесу вивчення студентами малої художньої прози історичної тематики

Наталка Романишина,
кандидат філологічних наук, доцент
м. Рівне

Автор долучається до розробки методистами науково обґрунтованої системи вивчення історичної белетристики, зокрема пропонує шляхи осмислення визначених університетськими програмами історичних оповідань, новел, казок, белетризованих нарисів тощо з погляду історичної прози як цілісної жанрової системи.

Ключові слова: художня мала проза, жанровий аналіз, модифікаційна домінанта, історизм.

Серед поширених критеріїв, за якими науковці пропонують студентам диференціювати жанрові модифікації епосу — визначальність чинників художнього змісту. Автори сучасного підручника обґрунтовують таку типологію прози І.Нечуя-Левицького: художня проза про село, твори з життя інтелігенції, історичні [4, с.206,220,233]; у новелістиці Т.Бордуляка виокремлюють твори, героями яких є селяни, оповідання на тему еміграції [4, с.417, 426]; малу прозу Б.Грінченка класифікують на оповідання і нариси про дітей, про тяжке сирітство, поневіряння і самотність; присвячені темі безрадісного становища сільської школи, вчителів; шахтарям Донбасу [4, с.453—455] тощо. Якщо модифікаційна домінанта, наприклад, історизм, визначає систему жанротворчих принципів, утілюваних у певний тип художньої структури, говорять не про різновид історичних малих художніх оповідей, а про історичний жанр. Так, студенти повинні вміти визначати новаторство в "історичному жанрі" письменників ХХ ст. у контексті "певних традицій в українській дожовтневій літературі" [1, с.475]. Однак частіше літературознавці заохочують майбутніх філологів до чітких жанрових визначень; зокрема розмежовувати за формальною структурою історично-художні нариси Г.Квітки-Основ'яненка, белетризовані нариси історичної тематики А.Кашченка, історичні оповідання П.Куліша, О.Стороженка, О.Кониського, С.Воробкевича, Б.Лепкого, оповідання-казки на історико-героїчну тему Марка Вовчка, І.Нечуя-Левицького, історично-пригодницькі оповідання В.Будзиновського, "євангельські" твори Н.Королевої [1, с.480; 2, с.169, 271, 555, 580; 3, с.76, 350; 4, с.171, 223] та ін.

Методологічною базою при створенні навчально-методичної системи вивчення історичної прози є наукові здобутки українських та зарубіжних історіо-графів; оригінальні концепції історичної белетристики літературознавців; обґрунтовані методистами перед-умови для реалізації історичних засад у шкільній та університетській практиці тощо. Аналіз публікацій на сторінках фахових періодичних видань свідчить: незалежно від жанрового різновиду історичної прози визначальним при виборі шляху вивчення тексту є традиційне для епічного роду спостереження за розвитком дії. Перелік етапів шкільного осмислення історичного твору можна вважати усталеним: опрацювання біографічної довідки; пояснення історії написання твору, визначення історичної основи, словникова

робота (переважно з використанням групових інтерактивних технологій, у формі коментування учнів із попередньо сформованих груп: "біографи", "літературознавці", "історики"; періодично інформативні функції перебирає вчитель); обмін враженнями від прочитаного; подієвий аналіз, який завершує бесіда за змістом; синтез отриманих результатів. Принагідно може визначитися тема, проблематика твору, особливості художньо-образної системи, композиції, жанру, літературного напрямку, течії, характер психологізму тощо, особливо якщо вимогами програми передбачено теоретичне уточнення цих дефініцій, не завжди органічно вмонтованих у структуру аналізу. У школі, як правило, акцентується специфіка історичного оповідання, повісті як носія правди життя, "свого роду документа, який повертає нам живе обличчя правдивої історії" (Н.Білоус), допомагає поповнити, "поглибити" знання з "історії України" (А.Сергієнко); як дидактичного жанру — часто учителі ставлять цілі: "підвести до думки", яка звияжна історія нашого народу, "зародити відчуття гордості" за героїчне українське минуле; пов'язати історію і сьогодення (А.Ситченко, Н.Огренич); формувати національну свідомість, визначати закладений потенціал "уроків майбутнім поколінням" (Л.Касян); заохочується емоційне сприйняття ключових компонентів тексту (Г.Танасійчук та ін.). До речі, за В.Маранцманом, саме суб'єктивність, посилення емоційного начала, наближення до морально-етичної проблематики відрізняє шкільний аналіз від літературознавчого. Слід відзначити, що обґрунтована окремими методистами (А.Ситченко, Ю.Бондаренко, О.Єременко, С.Луцак, П.Розвочик, Р.Олійник та ін.) система роботи з вивчення історичної прози підкріплена солідною методологічною основою: обізнаністю із сучасними концепціями жанру; історіографічними працями, літературознавчими розвідками й монографіями тощо.

Пропонуючи систему роботи з вивчення студентами філологічних спеціальностей малої художньої прози історичної тематики, будемо враховувати висновки науковців, що для методичної ефективності аналізу необхідно спиратися на родову і жанрову природу епосу, але не шляхом безпосереднього спостереження за розгортанням ланцюжка подій. Своєрідний "екстраординарний" спосіб, який дозволить побачити її "глибинний зміст" [8, с.222] — осягнення жанрово-стильової єдності визначених для осмислення університетськими програмами історич-

них оповідань, новел, казок, белетризованих нарисів тощо, відповідно співвідносних із певними жанрами генетичних особливостей; із врахуванням еволюційних процесів протягом XIX—XX ст. (стосовно не тільки хронології, а й художньої еволюції тексту, зокрема вдосконалення формальної структури); у контексті сучасних теоретичних здобутків генерики.

Аналізуючи історичну белетристику, студенти можуть зустрітися із такими **проблемами**:

— щодо ряду творів у літературознавстві зберігається практика жанрового еkleктизму: неоднозначно означають жанр (то оповідання, то повість) "Нежинський полковник Золотаренко" Є. Гребінки, "Маруся" Марка Вовчка, "Дорогою ціною" М. Коцюбинського; то оповідання, то нарис — "Над Кодацьким порогом" А. Кашченка; нарис і повість — "Головатий" Г. Квітки-Основ'яненка; шкільна програма рекомендує вивчати "Захар Беркут" одночасно з теоретико-літературним поняттям "історична повість" [7, с. 44]; за І. Франком, цей твір є "також новела" [4, с. 138] тощо;

— по-різному дослідники вирішують питання типології історичної прози; диференціація жанрових модифікацій здійснюється за критеріями співвіднесення факту і вимислу — історико-художні, художньо-історичні, художньо-документальні жанрові групи (С. Андрусів); фантазійні, ерудитські, документальні оповідання, новела-факт (В. Шевчук); за стильовим критерієм еволюції прози, типами вигадки — історико-романтичний, історико-реалістичний, історико-нарисовий (І. Варфоломеев); романтичний, конкретно-реалістичний, образно-нарисовий види (С. Андрусів); романтичне історичне оповідання, реалістичне, засноване на науковому ґрунті (В. Шевчук); моделі, позначені індивідуально-авторськими поетикальними рисами (вальтерскоттівська, гоголівська, пушкінська, А. Мандзоні, А. де Віньї, А. Дюма, В. Гюґо, Г. Сенкевича тощо). Історичні твори сучасних авторів все частіше ускладнені гротесковістю, химерністю, притчевістю; письменники змішують різні композиційні принципи, експериментують з нарацією, методологією дослідження минувшини та ін. Існує практика не зараховувати подібні зразки до певного типу, означивши як твори з "історичним виміром" (за Я. Ротаром);

— побутує думка, що програми з української літератури за своїм змістовим наповненням "є своєрідним/.../каноном", твори добираються за принципом високих естетичних критеріїв [7, с. 6—7]. Щодо історичної белетристики, учні текстуально знайомляться, як правило, із представниками "старої" школи; методисти не лише акцентують жанрову домінують прози — дидактизм, а й радять оцінювати обов'язок письменників навчати, промовляти до совісті, будити національну свідомість тощо як внесок у справу вітчизняного державотворення. Водночас все більше літературознавців вважають, що ідеологічні та мистецькі чинники несумісні. Тому і викладачеві, і вчителю потрібно продумати, як реагувати на визначення низької художньої вартості творів "програмових" авторів; на зразок Косачевих обвинувачень в епігонстві А. Дюма, Г. Сенкевича, В. Гюґо: "Наших Кашченка, Чайковського не потрібно дочитувати до кінця: концепція сюжету є така ясна і знайома, що закінчення догадуємось спочатку. Отож пощо читачеві сягати по твори з других чи третіх рук, коли він має оригінал/.../далеко цікавіший і написаний зі справжнім талантом" [5, с. 2];

— терміни *історичне оповідання*, *повість* характеризують не лише жанроозначувальну семантику, а й вказують на розповідну манеру викладу, передбачають фабулу, повідомлення певної історії з життя реальних

людей чи народів, у конкретних рамках простору й часу; з поясненням причин, описом умов, чіткою хронологічною послідовністю та ін. Варто з'ясувати, чи існують обмеження реформування усталеної парадигми художнього історіописання; чи варто потрактовувати як історичні, аналізувати зі студентами прозові твори, в яких епічний, подієвий, компонент нівельовано, замінено ліричним, імпресіоністичним; чи слухно деякі дослідники виокремлюють жанровий різновид історичного оповідання — "поезія в прозі" (І. Бабенко);

— жоден дослідник історичної прози не оминає проблеми співвідношення історичної правди з концептуальним художнім домислом. Так, В. Антонович застерігав письменників від зловживання поетичною вільністю, *Licentia poetica*, інакше історичний твір перестає бути історичним, а переходить у сферу фантазії; захоплюючи читачів художніми формами, сприяє утвердженню викривленого уявлення про історичну епоху, затемненню, а не проясненню пізнання. Сучасні фахівці допускають в історичних оповіданнях "анахронізми, історичні неточності, навіть помилки/.../й довільності" (В. Шевчук); обґрунтовують доцільність застосування міфопоетичного шляху аналізу щодо творів на історичну тему, адже, історія "зовсім не є відокремленням, а продовженням міфології" (К. Леві-Строс); виокремлюють такі художні форми історичного оповідання, як "фантазійне", "ерудитське", поряд з "документальним", яке твориться у чисто художніх формах, або ж переходить у т. зв. художній нарис — твір близький до наукового, до популярно написаної статті (В. Шевчук);

— варто спробувати з'ясувати, чому в деякі періоди історична новела переживає серйозну кризу, до неї письменники звертаються спорадично; проаналізувати характерні помилки епігонів жанру, які спричинили гостру критику, на зразок: нашої історичної белетристиці "бракує культури" (Я. Гординський); на зламі XIX—XX століть вторинні, низької мистецької і наукової вартості твори до того дискредитували жанр, що "критика й читачі стратили охоту" до нього взагалі (Ю. Косач); період зацікавлення минулим у провідних літературах світу вичерпується XIX ст., а сучасна доба покликана до життя модерні напрямки і стилі, в контексті яких історична проза виявилася "другосортною" і непотрібною (А. Нивинський) та ін.;

— викладачеві слід визначитися зі стратегією вивчення творів, позиціонованих авторами, зокрема представниками постмодернізму, як аісторичних; із проявами т. зв. "нейтралізованого історизму", жанрову природу яких визначають модифікаційні домінують міфу, символу, алегорії, ліричне начало тощо. Деякі дослідники обстоюють позицію осмислення з позицій історизму формалістичних, модерністичних, футуристичних зразків (абстракціоністичного, декадентського, дадаїстичного, абсурдистського, сюрреалістичного мистецтва), якщо автори "так чи інакше відтворюють хоча б фрагмент або епізод історичного поступу" (А. Козлов); вважають виправданими прийоми роботи, які дозволяють "наповнити історією" заняття: шукати можливості встановлення зв'язків між текстом та історичним фактом; вводити інформацію, яка підтверджує статичний в історії характер відтворених письменником явищ, процесів; показувати суть піднятих проблем філософського, духовного, культурного, морального, психологічного планів та ін. на прикладі реальної дійсності, в яскравих документальних фактах, узятих з газетної, журнальної періодики, науково-публіцистичних досліджень, мемуарної, епістолярної літератури, документальних фільмів (Ю. Бондаренко) тощо.

Плануючи роботу студентів над збагаченням знань про малу прозу історичної тематики, врахуватимемо:

— при аналізі історичної белетристики слід виходити з точки зору провідних естетичних домінант розвитку художнього світу; не приписувати літературі властивості носія правди життя;

— брати до уваги актуальність звернення письменника до історичного жанру не лише з метою освоєння конкретного історично-духовного досвіду, необхідного для сучасного процесу відродження і державотворення, а як спосіб порушити важливі загальнолюдські проблеми; взаємодіяти із загальноусталеними моделями світової романістики; долучатися до розкриття її магістральних, універсальних тем. Це спонукає осмислювати вітчизняну історичну белетристику у взаємозв'язках зі світовою, творчість окремого письменника — у силловому полі типологічних взаємин із творами інших українських авторів;

— у практичній діяльності співвіднесення теоретико-літературного поняття з відповідним художнім явищем покладатися на фаховість визначення жанрової модифікації літературознавцями, зокрема авторами підручників, укладачами програм;

— жанрову специфіку малої прози визначати, враховуючи внутрішньовидові особливості історичної белетристики, критерії, зумовлені епічною природою в цілому та ін.;

— узяти до відома, що для усієї системи жанрових структур, включаючи оповідання, новелу, нарис, казку та ін., допускається застосування терміна "історична романістика" (за І.Варфоломеевим); щодо різновидів малих художніх оповідей — "історичне оповідання" (О.Гончар, В.Шевчук, І.Бабенко);

— намагатися дати студентам якнайповніше уявлення про різноманітні художні форми, при допомозі яких вітчизняні історичні белетристи творили свої малі художні оповіді; ознайомити із "зразками найсугттевішими, найліпшими, найпредметнішими", зібраними, наприклад, за словами упорядника, в унікальній, фундаментальній антології українського історичного оповідання у чотирьох томах "Дерево пам'яті" (К., 1990—1993); окремі з яких не представлені в курсі історії української літератури текстуально, але відповідають високим мистецьким вимогам, написані із врахуванням "наукових" рекомендацій фахівців. Скажімо, які представляють оригінальну традицію жанру (мала проза О.Стороженка, Д.Мордовця, Г.Хоткевича, І.Франка та ін.) чи, як оповідання О.Левицького, Л.Старицької-Черняхівської та ін. заклали основу для еволюції історичного твору у вітчизняній літературі (А.Ніковський), є "значно ближчими" модерній, ніж "попередній добі", оригінальні "схемами і методами" (Ю.Косач). Для цього розробляти авторські програми, методичне забезпечення, наприклад, спецсемінару "Розмаїття типів "малого жанру" в історії української літератури ХІХ—ХХ ст."

У курсі з методики викладання української літератури при розгляді теми "Методика вивчення епічного твору" доречно запропонувати **орієнтовну схему аналізу історичного оповідання:**

— охарактеризуйте стан розробленості теорії історичної белетристики, фактичної бази української історіографії відповідного періоду; відомі на той час моделі історичної прози;

— виучуваний письменник звертався до історичної прози систематично чи спорадично; назвіть твори, поділіться враженнями про ті, які прочитали;

— чи відображають літературно-критичні праці,

епістолярій генологічну свідомість письменника; можливо, він запропонував власну теоретичну концепцію історичної романістики;

— прокоментуйте авторське жанрове маркування історичних творів; чи збігаються оцінки письменника й сучасних літературознавців;

— оцініть характер історичного компонента виучуваного твору в аспектах:

— ставлення митця до давнини (серйозне, критичне, іронічне);

— джерельна база твору; глибоко (поверхово) автор володів знанням історії, етнографії, географії тощо;

— наукова обґрунтованість, точність зображуваного; представляючи віддалену епоху (факти, події, особи, побут, звичаї, моральні норми та ін.), автор звертається до минулого чи модернізує історію;

— чи простежуються певні анахронізми, неточності, фальсифікації, перекручення історичних фактів, спотворення духу епохи; можливо, це один із принципів авторського історизму;

— оцініть характер художнього компонента:

— за якими відомими вам класифікаціями літературознавців ви б визначили тип твору; він належить до власне історичного жанру чи може бути означений як твір з "історичним виміром";

— якщо автор йде за взірцем певної моделі, жанру, наслідуює риси якоїсь школи, розгляньте текст із цих позицій;

— уточніть стиль історизму митця (фольклорний, класицистичний, романтичний, реалістичний, модерністичний та ін.);

— проаналізуйте особливості виучуваного твору з погляду структури (оповідання, новела, нарис, казка, балада тощо);

— визначте (якщо є) генологічні чинники, які свідчать про скомпліковану жанрову структуру (ускладненість гротесковістю, химерністю, притчевістю; ліризм, філософічність, психологізм та ін.);

— наскільки письменник пройшов випробування труднощами; як зазначив літературознавець А.Ніковський, "на сюжетах з минулого випробується талант белетриста: ось тобі факти, події, імена, дати, дрібниці побуту, а ось і темні місця — працюй же, чоловіче, комбінуй, складай, стилізуй, поклади в темні прогалини ясні блики твоєї фантазії, освіти, поясни по-своєму, заведи круг подій і людей" [6, с. 131—132];

— оцініть роль авторської уяви, чи вдалося митцеві вибудувати напружену фабулу;

— методичні прийоми моделювання художньої реальності на історичній основі (витворення об'єктивно значущого образу минулого шляхом реконструкції фактів; контрфактичне моделювання; гіпотеза, посибілізм тощо);

— тип сюжету (літературно-історичний, фіктивно-історичний, візійно-легендарний та ін.);

— виразність характеротворення;

— моделі часу, простору (реальний, лінійно-еволюційний, ідеальний, універсально-синтетичний, спроба дехронологізації та ін.);

— конфлікт (зумовлений історичною ситуацією, загальними, універсальними колізіями; перебігом зовнішньої чи внутрішньої дії) тощо.

— чи простежується певна креативна модель історії, своєрідна авторська візія минулого; тематична чи структурна винятковість; яку естетичну декларацію письменник проголосив в образній формі свого твору тощо.

Подальшого дослідження потребує теоретичне обґрунтування специфіки поширених у нашій літературі жанрових модифікацій художньої малої прози; вивчення можливостей формування умінь студентів самостійно розмежовувати за формальною структурою програмні історично-художні нариси, історичні оповідання, історично-пригодницькі оповідання, оповідання-казки на історико-героїчну тему тощо; у контексті розробки і впровадження науково обґрунтованої методичної системи вивчення студентами-філологами малої прози, зумовленої своєрідністю її жанрової системи.

Література

1. Історія української літератури ХХ ст.: У 2 кн. : Навч. посібн. / За ред. чл.-кор. НАН України В.Г.Дончика. — Кн. 1. — К.: Либідь, 1994.— 784 с.
2. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн.:

Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського.— К.: Либідь, 2005. — Кн.1. — 656 с.

3. Історія української літератури. Кінець ХІХ — початок ХХ століття: У 2 кн.: Підручник / За ред. проф. О.Д.Гнідан. — К.: Либідь, 2006.— Кн.2.— 496 с.

4. Історія української літератури ХІХ століття: (70—90-ті роки): У 2 кн.: Підручник / О.Д.Гнідан, Л.С.Дем'янівська, С.С.Кіраль та ін., За ред. О.Д.Гнідан. — К.: Вища шк., 2002.— Кн. 1.— 575 с.

5. Косач Ю. До проблеми історичної повісті / Юрій Косач // Назустріч. — 1938. — №4. — С.1—2.

6. Ніковський А. Історична белетристика /А.Ніковський // Літературно-науковий вісник. — 1919.— Т.75. — С.122—132.

7. Українська література 5—12 класи: програма для загальноосвітніх навчальних закладів / За заг. ред. Мовчан Р.В. — К.: Перун, 2005.— 201 с.

8. Штейнбук Ф. Методика викладання зарубіжної літератури в школі: Навч. посібн. / Штейнбук Ф.М. — К.: Кондор, 2007.— 316 с.

Наталка Романишина. Базовые принципы организации процесса изучения студентами малой художественной прозы исторической тематики

Автор присоединяется к разработке методистами научно обоснованной системы изучения исторической беллетристики, в частности, предлагает рекомендации, как анализировать программные сочинения (исторические рассказы, новелла, сказка, художественный очерк и др.) с позиции исторической прозы как целостной жанровой системы.

Ключевые слова: художественная малая проза, жанровый анализ, модификационная доминанта, историзм.

Natalka Romanishina. The basic principles organization of the process study by students short fiction historical themes

Author joins to development by Methodists of science-based system of the study short fiction historical themes, in particular, offers guidance on how to analyze the program works (historical narrative, story, tales, art sketch etc.) from the perspective of historical prose as an integrated genre system.

Key words: short fiction, genre analyze, modification dominant, historicism.

Читайте в наступному числі нашого часопису:

- ◆ **Проблема основного тексту творів Григора Тютюнника (новела "Три зозулі з поклоном")**
- ◆ **"Житейські теми і житейський пафос" у творчості Григора Тютюнника: до проблем вивчення неореалізму на уроках української літератури**
- ◆ **Читацька конференція за творчістю Григора Тютюнника**
- ◆ **Особливості поетичного стилю Павла Тичини, основні мотиви його творчості**
- ◆ **Новела-засторога Олеса Гончара "Залізний острів"**
- ◆ **Методичні моделі аналізу окремих типів художньої структури історичного оповідання**
- ◆ **Ціннісні пріоритети фахової практики у вищій школі**